

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

Kelet-Európának elkötelezve Interjú Violette Rey¹ geográfus professzorral

Devoted to Eastern Europe Interview with the geographer Violette Rey

BARTA GYÖRGYI

Violette Reyvel, aki jelenleg a híres lyoni École Normale Supérieure emeritus professzora, közel egyidős vagyok, életpályánk már az 1970-es évek elejétől kezdve össze-összetalálkozott, mindketten gazdaságföldrajzzal és Kelet-Európával foglalkoztunk. Az 1970-es, 80-as években – az MTA nyitottságának, valamint Enyedi György akadémikus nemzetközi elismertségének és kiváló szervezőképességének köszönhetően – többször is találkoztunk a kétévente megrendezett francia–magyar földrajzi szemináriumon (amelynek jelentőségéről V. Rey is említést tesz az interjúbán). Majd Rey meghívására francia ösztöndíjjal fél éven át együtt dolgozhattam vele a Sorbonne és a CNRS által létrehozott, Kelet-Európával foglalkozó munkacsoportjában, Párizsban. 2004-ben vendégprofesszorként meghívást kaptam a lyoni École Normale Supérieure Géophile csoportjától. Több közös munkánk is született, adat- és információgyűjtéssel, tanácsadással én is bedolgoztam a Géographie Universelle magyar vonatkozású részébe. Rey professzor több tanulmánya az én fordításomban jelent meg, szerveztünk együtt konferenciákat, kerekasztal-beszélgetéseket, hivatalos és nem hivatalos témavezetője, szakmai segítője voltam néhány tanítványának. Ennek köszönhetően később tanítványainak kutatásaiban is részt vehettem az elmúlt években. Több évtizedes pályafutásomnak meghatározó személyisége volt V. Rey, nemcsak munkatársként, de megbízható, jó barátként is. Az interjút 2011-ben kezdtük el V. Rey Grenoble közeli házában.

Mi keltette fel tudományos érdeklődésedet Kelet-Európa iránt?

Kezdetben az élet véletlen fordulatáról volt szó. A posztgraduális tanulmányaim végén elkísértem Brassóba mérnök férjemet, akinek az volt a feladata, hogy bevezessen egy francia ipari licenctet itt és később máshol is Romániában. Ez különleges alkalom volt számunkra annak kipróbálására, hogy hogyan lehet élni a

vasfüggöny másik oldalán. Bár a román fejlesztési politika külön utakon járt a KGST-n belül, és Brassó sem tartozott a szocialista iparosítás közismert települései közé, mégis kitűnő lehetőség volt ez egy disszertációhoz szükséges terepmunkához (hozzátéve, hogy nem szerettem volna bezárkózni a háztartásbeli asszonyok státusába). „Brassó a várossá fejlődés útján?” tézis tervezetét 1969 végén hivatalosan elfogadták Franciaországban. Elég időm volt, hogy kedvemre kutathassak, és átérezzem mindazokat a nehézségeket, amiket a román térség egy fiatal geográfusnak okozott. De később nemcsak a munka növekvő problémái, hanem Franciaországba való visszatérésem is új irányok keresésére ösztönzött. Egyrészt a francia falusi térség kutatásának irányába, ahol a mezőgazdasági termelési rendszer új változatai alakultak ki, másrészt a figyelmem az „elméleti és kvantitatív forradalom” felé fordult.

Ami a kutatási területemet illette, ezek csak pillanatnyi és részleges kitérések voltak, Kelet-Európa iránti érdeklődésem változatlan maradt. Az 1980-as évek kezdetétől újra kelet felé vettem az irányt, ekkor már Magyarországra figyeltem, ahol a nyugatról érkezett kutatókat szívesen fogadták.

Hogyan fogadták a francia geográfusok ezt a kutatási irányt? Érdekelte-e őket Kelet-Európa?

Igen, az egyéni érdeklődésem visszhangra talált a francia geográfusok körében, akik mindvégig nyitottak maradtak a Szovjetunióhoz tartozó világ iránt. Csak néhány példa erre. Amikor 1967-ben Brassóba érkeztem, már rendelkeztem némi tudással, hiszen részt vettem A. Blanc, J. Dresch és P. George Kelet-Európa országairól tartott szisztematikus és intenzív regionális földrajzi szemináriumain. Az egyetemi előadások és a „szocialista” mindennapok közötti szakadék jelentette számomra azt a feszítőerőt, amely hozzásegített későbbi kérdéseim megfogalmazásához. A francia földrajz nemzeti bizottsága lehetőséget teremtett kétoldalú földrajzi konferenciák rendezésére a legtöbb kelet-európai országgal, szervezeti programjában létrehozott egy szovjet Kelet-Európával foglalkozó kutatócsoportot, amelynek szemináriumai rendszeresek voltak, és megfelelő színteret teremtettek véleménycserékre, vitákra. A vasfüggöny ellenére fenntartott tudományos kapcsolatok hagyománya magyarázza, hogy 1989 után a francia geográfusok doktori tanulmányainak száma gyorsan növekedett a kelet-európai partneregyetemeken. Ezek olyan munkák, amelyek hosszú terepmunkát követelnek a fiatal kutatóktól az alapvető problémák és programok kölcsönös megismerése és megértése érdekében, vagyis azt, hogy *helyben* ismerkedjenek meg a valósággal. Különösen ösztönző volt számomra, hogy témavezetőként részt vettem a Géographie Universelle (világföldrajz) könyvsorozat Kelet-Európával foglalkozó kötetének megírásában, amelynek során kettős követelménynek igyekeztem eleget tenni: a földrajzzal mint tudományos diszciplínával foglalkoztam, és ugyanakkor megfogalmaztam az identitáson alapuló szubjektív véleményemet.

Láthatod, hogy ezek a példák bizonyos episztemológiai perspektívát kínáltak. A földrajz mint a jelenlegi világ olvasata jelenik meg; az elmélet megalkotásához szükség van a hely ismeretére, és lehetőség nyílik a regionális szintű térbeli szerveződés vizsgálatára.

Meg tudnál-e nevezni egy vagy több tudományos problémát, amely közvetlenül függött össze a szocialista rendszerrel?

Igen is, meg nem is. Igen, mert ez a rendszer része volt a földrajzi realitásnak, amelynek dimenzióit nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mivel áthatott minden tevékenységet és térbeli átalakulást (gyakran látványosan). És nem, mivel nem követtem a marxista irányvonalat, nem tűztem ki közvetlen célként a szocialista fejlődés domináns/kiegyenlítő jelenségeinek vizsgálatát. A regionális földrajz francia hagyományát követve a térszerveződés szintjeire és dinamizmusára koncentráltam, „térbeli elemzésre” törekedtem. A Brassóról készülő disszertáció empirikus vizsgálata bizonyosan formálta földrajzi kíváncsiságomat olyan kérdések megfogalmazásában, hogy *az idő nyomai hogyan mutathatók ki a térben*, vagyis hogy a tér hogyan őrzi vagy aktualizálja a múltat.

Az „idő nyomai” felől indulva az a tény, hogy a németek alapította Brasov–Kronstadt–Brassó a Kárpátok kapuja volt kelet felé, az Osztrák–Magyar Monarchia és a román provinciák közötti határ közelében helyezkedett el, amely egyike volt Európa legtartósabban funkcionáló határvidékeinek, és ahol természetes volt a háromnyelvűség, hívta fel a figyelmemet a *határok és a határvonalak*, a térbeliség és a területiség közötti különbségek és azonosságok kérdéseire (Rey, Radványi 1989) akkoriban, amikor ez a szempont még tökéletesen marginális volt. Azon túl, hogy reflektálnom kellett a szociális kérdésként kezelt térbeli erőszakos beavatkozásokra, ez a munka elvezetett engem ahhoz a problémához is, hogy értelmezem a térbeli változásban létrejövő időbeli eltolódást, általánosságban arra a szakadékra gondolva, amely az emberi mozgás és a helyek mozdulatlanága között alakul ki. A *fennmaradás és a regionális rugalmasság (rémanence - résilience) elméletei* akkor még nem voltak ismertek, de hasonló következtetésekre jutottam a Brassóról készült elemzésben. A kelet-európai térszerveződés problematikáját elsősorban az *állam területére* vonatkoztattam. Hogyan lehet ez a területi szint megfelelő tárgya a földrajznak? A nyugati tanulmányokban csak egyszerűen keretként fogták fel az állami szintet, gyakorta el is felejtkeztek róla, kivéve, amikor az a területfejlesztés voluntarista perspektívájában jelent meg. De keleten, a direkt politikai akciókban és azokon túl is nekem fontosnak tűnt az a kérdés, hogy a térfelosztás és a területi lehatárolások révén formálni lehet-e az ország területét, összekapcsolva ezt a szempontot mind a kisebb regionális szintekkel, mind a kontinentális geopolitikai szintekkel. Még pontosabban, a tematikus kérdésekben az állam szerepét kerestem. Ezek a kérdések összefüggnek a népesedés, az urbanizáció és a falusi átalakulás témáival. Azt próbáltam értékelni, hogy az állam milyen módon avatkozott bele, deformálta az általános térbeli tendenciákat, és szilárdította meg (vagy nem) az ország területi szerkezetét.² Kívülálló kutatói pozícióm bizonyosan megkönnyítette e kényes kérdés vizsgálatát.

A kelet-európai térségen belüli többszintű térbeli konstrukciók magyarázatát fogalmaztam meg a Géographie Universelle (GU) Kelet-Európával („Europes orientales”) foglalkozó 10. kötetében.

Ha jól emlékszem, a GU szerkesztési munkálatai 1989 előtt kezdődtek, és az általad írt és szerkesztett kötet 1996-ban jelent meg. A vasfüggöny leomlása és a szocializmus bukása megkérdőjelezte-e – és ha igen, hogyan – kutatói érdeklődésed irányát?

Természetesen ez hatalmas megrázkódtatás volt, és új kezdet is, amely megkönnyítette a kutatási együttműködést, megsokszorozva a rendszerváltozással kapcsolatos témákat... De én nem voltam naiv, és nem rendelkeztem a „tranzitológia” újonnan jöttjeinek arroganciájával, hogy meggyőződve állítsam, minden megváltozott. Ahelyett, hogy megkockáztattam volna az események felülírásával elmondani benyomásaimat, követtem a térbeli szerveződés tegeleyeit és a térbeli jelzéseket, kiemelve a történelmi események és a térbeli változások közötti eltéréseket, a szocializmus térbeli beavatkozásai által blokkolt/akadályozott hatásokat, és keresve az új folyamatok megjelenésének helyeit... Ahhoz, hogy túllépjünk a változásokról, ellenhatásokról, új megjelenési formákról szóló vitákon, és teszteljük a területi átalakulásról alkotott hipotéziseket, két út járható: nagyléptékű terepmunkák végzése (bottom up), vagy az adatokon alapuló statisztikai modellezés, amely lefedi Kelet-Európa egészét (vagy kiterjed akár egész Európára), és amelyen belül relatíve pontosan elhatárolódnak az országok. Ezt a két, egymást kiegészítő utat választották az általam irányított programok és disszertációk. Bár a geomatika fejlődésének és az európai statisztikák egységesítésének köszönhetően egy évtizede a térbeli statisztikai elemzések biztos kiindulópontot jelentenek, az 1990-es évek fordulatainak feldolgozása még nem zárult le. A kelet-európai tudományos akadémiák és egyetemek kutatóival kötött sok évtizedes barátságom segített doktoranduszaimnak az új kutatások elvégzésében és az adatok összegyűjtésében. Ennek a baráti és tudományos együttműködésnek köszönhető, hogy egy atlasz elkészítését kezdeményezhettem Romániáról, amelynek szövege és térképei már azt igyekeztek feltárni, hogyan változik ez az ország a harmadik évezred fordulóján.

Össze tudnád-e foglalni a véleményalkotásodat formáló kutatási eredményeket?

Kutatásom meghatározó iránya volt a város–vidék-témakör: a város és a vidék viszonya a szocialista átalakulás meghatározó szempontja volt, a rendszerváltozás után az államosítás visszafordításával, a magántulajdonhoz való visszatéréssel és a kollektivizálás felmondásával újra kérdéssé vált ez a viszony. Az új jogviszony alkalmazásának *földrajzi ismerete* a posztszocialista átmenet egyfajta értékelése lehetne. Bár vidéken semmi vagy majdnem semmi sem történt úgy, ahogy elképzelték. Kutatócsoportunk különböző szinteken már a rendszerváltozás kezdeti éveiben bemutatta a családi farmok mezőgazdaságához való visszatérés földrajzát, amely gazdasági hatékonyságát illetően ellentétes hatású volt; más szóval, a modernizáció intenzitásának nyugat–keleti viszonylatban jellemzően Nyugat-Európa felé lejtése visszafordult a posztszocialista országok mezőgazdaságában, a szovjetizáció epizódját teljesen feledve (CNRS-publikáció). Különböző esettanulmányokban kutatócsoportunk azt is feltárta, hogy a térbeli emlékezés mechanizmusai hogyan találkoznak a jelenlegi társadalmi-gazdasági

akciókkal, és hogyan hoznak létre új, komplex szemléletet (amely a kelet-európai köztes helyzet elméleti reflexióit erősíti, lásd később kifejtve).

A városok átalakulása mellett a lakhatás tartozik a legnagyobb városok metropolizációjának kérdéskörébe; ezt vizsgáltuk Varsó, Bukarest és Szófia példáin, úgy tűnik, hogy ez kevésbé új modellként, sokkal inkább különböző modellek *keveredéseként* mutatja be és magyarázza a fejlődést.

Egy másik kutatási irány a területiség és az ehhez kapcsolódó identitás kifejeződésével foglalkozott, azaz a posztkommunista demokratizálódás folyamatát vizsgáltuk. A választási és még inkább a közigazgatási rendszer, és az egyre önállóbbá váló helyi vezetés reformjával foglalkozó földrajzi tanulmányok szembesítettek az EU által ösztönzött modell korlátaival, a kelet-európai változások váratlan realitásokat mutattak. A földrajz a hosszú távú szociokulturális struktúrákhoz való visszatérést jelzi, amit a szocializmus átmenetileg elrejtett mentális és politikai határaival.

A legutóbbi konferencia (Lyon, 2007), ahol találkoztunk, a köztes terekkel („les espaces intermédiaires”) foglalkozott; amely a köztes Európa elméletével kapcsolatos kétkedésről szólt nekem, és ami a kutatási témád volt hosszú időn át. Ez az elmélet ellenáll a globalizációval bekövetkezett hatalmas változásoknak?

Ezt az elméletet akkor fogalmaztam meg – sokat olvasva, és különösen Enyedi György barátunkkal sokat vitázva – amikor a bevezetőt írtam a kelet-európai térségről a Géographie Universelle számára. Bibó I. és Szűcs J. munkássága adta az ötletet: nem lehetne-e földrajzilag jobban definiálni azt a mechanizmust, amely különböző jellegzetességű területek közötti térségekben – a Balti-tengertől a Fekete-tengerig és a Földközi-tenger keleti vidékéig – jött létre és maradt fenn? A kölcsönhatásokban háromféle mechanizmust próbáltam azonosítani: 1. a szervezőerők játékát, amely előnyös a külső erőknél, és versenyt jelent a belső erőknél; 2. a gyakori radikális eseményeket, amelyek megsemmisítik a korábbi felhalmozást, és megkövetelik, hogy mindig mindent előlről kell kezdeni; 3. a diszkontinuitást, amely kedvez az invenciónak és kreativitásnak, de nem teszi lehetővé ott helyben az innováció megvalósulását és elterjedését. Ezek a térbeli és átmeneti viszonyok megjelennek a különbségekben, a diszkontinuitásban, a helyi mozaikokban, ahol a makro-mikro-kölcsönhatások kihatnak a bizonytalan mezo-regionális szerveződésekre. Ez nem több mint egy analitikus megközelítés, de elég komplex ahhoz, hogy megérthessük általa a jelenlegi térbeli működést, és az ezzel ellentétesnek látszó régebbit is. Azt gondolom, hogy a jelenlegi globalizáció a köztes térség új földrajzi helyzetét hozza létre és erősíti fel, amelynek időtartama előre nem látható.

Karriered utolsó időszakában elért téged is az intézményi decentralizáció: az École Normale Supérieure (Fontenay aux Roses-ban), ahol tanítottál, elhagyta a párizsi régiót, és Lyonba költözött. Elmondanád-e véleményedet erről a változásról, ami különösen érdekes lehet nekünk magyaroknak (ahol a budapesti hipercentralizációt olyan nehéz el-lensúlyozni vidéken)?

A költözés (2000-ben) valóságos újraalapítással ért fel, amely hatalmas energiákat mozgató meg. Nehezen és nagy viták közepette hagytuk el a nagyvárosi pólust, a francia kutatás tradicionális központját és könyvtárait, de a decentralizációra a kommunikáció és az információáramlás új korszakában került sor: a lyoni egyetemről TGV-vel két óra alatt elérhető Párizs, 2000-ben már működött az internet; a párizsi központtal való szakítás tehát nem volt drámai hatású. Tudományosan közelítve meg a választ, ez a decentralizáció az *európai policentrizmus* nagy erejű megnyilvánulása, ugródeszka az új nemzetközi és regionális együttműködésekhez; a lyoni régió és a Rhone-Alpok vidéke a gazdaság és a tudás európai térképén igen jó pozíciót foglal el, fontos az Európai Uniónak. Különösen annak tudatában mondom, ha figyelembe vesszük az egy évtizeddel később bekövetkező strukturális válságot, amely kedvezőtlenül érintette és érinti az európai egyetemi szerveződést, és ha számításba vesszük a spontán recentralizáció bámulatos kapacitását is, amelynek bizonyítékait láthatjuk a legnagyobb városi központokban. Ez a megjegyzés visszautal a regionális rugalmasság kérdésére is, ami annyira érdeklí korunk geográfusait.

Nyugdíjba vonulva és elköltözve az Alpokba, hogyan figyeled a jelenlegi világot?

El kell fogadni, hogy ez az élet távolságot jelent az aktív élettől, a közvetlen kihívásoktól a kutatásban, terepmunkában... de figyelni, olvasni, a fiatalokkal vitatkozni nekem most is alapvetően fontos. Szenvedélyes geográfusnak tartom magam, és azt hiszem, hogy még mindig hozzá tudok szólni a megnyíló világ kihívásaihoz. A közép-európai és a balkáni térségről összegyűjtött bőséges tapasztalataim révén hozzájárulhatok Európa intézményi építkezésének folytatásához.

Jegyzetek

- 1 V. Rey rövid szakmai életrajza: Az École Normale Supérieure diákja volt Fontenay aux Roses-ban (Párizs mellett). Tanársegéd, adjunktus, docens a Sorbonne-on (Université Paris I.), valamint a CNRS kutatója 1970-től 1986-ig, 1987-től 2007-ig az École Normale Supérieure (ENS Fontenay-St. Cloud, illetve ENS-LSH Lyon) professzora és a nemzetközi kapcsolatok felelőse. Az UMR Géographies-cités alapító tagja (1984–2000), és az ENS-Géophile kutatóközpont vezetője (1992–2006). Elnyerte a CNRS bronz fokozatú kitüntetését, 1991-ben a romániai Jasi Egyetem tiszteletbeli professzora, 1993-ban a Román Akadémia tiszteletbeli tagja, 1997-ben a Francia Mezőgazdasági Akadémia levelező tagja lett. Mintegy 20 könyve és több mint 100 tanulmánya jelent meg a francia és a nemzetközi folyóiratokban.
- 2 Claude Grasland munkái, akinek én voltam a PhD-témavezetője, jól mutatják a többszintű politikai rend megszakítottóságának hatását az európai demográfiai dinamikákban

Irodalom

Néhány Európához kapcsolódó publikáció:

Rey, V. (1975): *Une vocation urbaine, Brasov*, Bibliothèque Nationale, Paris

Rey, V. (1989): *Régions et pouvoirs régionaux en Europe de l'Est et en URSS*, 190 p. en collab., Masson, Paris

Rey, V. (dir.), (1996): *Nouvelles campagnes d'Europe centre orientale*, CNRS EDITIONS, coll. Espaces et milieux, 240 p.

Rey, V. (1996): *Europes orientales*, 208 p. In: volume 10 de la Géographie Universelle, Belin – Reclus

Rey, V. (dir.), (1998): *Territoires centre - européens, dilemmes et défis d'Europe*, Paris, La Découverte, 260 p.

Rey, V. Coudroy de Lille, L., Boulineau, E. (2004): «L'Europe de l'élargissement: réformes territoriales en Europe centrale et orientale» L'Harmattan, Paris, 250 p.

Rey, V. Saint Julien, T. (2005): «Territoires d'Europe, la différence en partage», ENS-Editions, Lyon, 330 p.

Rey, V. (dir.), (2006): *Atlasul Romaniei*, Bucarest, 2e édition entièrement remaniée, ed. RAO, 196 p. (1e édition, 2002)

Rey, V. (dir.), (2007): *Atlas de la Roumanie*, Paris, La Documentation française, 176 p; 2e édition entièrement remaniée (1e édition, 2000)

Rey, V., Groza, O. (2009): «Balkan Geography» in *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier

Rey, V. (2010): «Les Balkans, lecture d'un 'espace d'entre deux'», revue CNRS Anatoli